

تعریف و دسته بندی و درصد شیوع کودکان

تعریف

عقب ماندگی ذهنی بیماری نیست بلکه نتیجه فرایندی مرضی در مغز است که مشخصه آن محدودیت در کارکرد هوش و انطباقی است. در غالب موارد علت عقب ماندگی ذهنی مشخص نیست و عواقب آن از روی اشکالات هوشی و مهارتهای زندگی فرد مشخص می شود.

در اواسط دهه ۱۸۰۰ میلادی بسیاری از کودکان عقب مانده ذهنی را به مراکز آموزشی شبانه روزی می سپردند زیرا معتقد بودند که این کودکان در صورتی که آموزشهای فشرده کافی دریافت کنند ، می توانند به میان خانواده بازگردند و در جامعه عملکرد بالاتری از خود نشان می دهند. این مراکز اقامتی کودکان عقب مانده در اواسط سالهای ۱۹۵۵ بیشترین کاربرد را داشتند. تا اینکه عموم مردم از شرایط غیر بهداشتی و پر ازدحام و در برخی موارد شرایط توأم با سوء رفتار این مراکز آگاهی یافتند و همین امر آغازگر جنبش موسسه زدایی بود. از اواخر ۱۹۶۵ به بعد تاکنون معدودی از کودکان عقب مانده ذهنی به مراکز نگهداری سپرده شده اند و مفهوم شامل سازی در محیطهای مدرسه و عادی سازی در موقعیتهای زندگی در میان گروهها و اکثریت شهروندان اهمیت زیادی یافته است.

عنوان کودک استثنایی در مکاتب آمریکا و انگلیس فرق می کند در آمریکا به تمامی کودکانی که به نحوی با کودکان طبیعی و همسن خود از نظر فکری ، جسمی ، عاطفی ، عقلانی ، رفتاری ، ... فرق داشته باشند استثنایی گفته می شود مسلماً" با قبول این تعریف یک کودک نابغه ، نابینا ، ناشنوا ، عقب مانده ذهنی و نظایر آن همه استثنایی هستند .

در انگلستان لغت استثنایی را محدود به تیز هوشی می کنند و سایر کودکان را که به عللی تحت حمایت و آموزش خاص هستند کودکان ویژه می گویند .

توجه : هر یک از انسان ها در مفهومی عام و کلی استثنایی هستند ، زیرا با یکدیگر در ابعاد مختلف وجودی تفاوت دارند.

انسانها از بدو خلقت به موضوع وجود تفاوتهای فردی توجه داشته اند. این تفاوت چه از لحاظ ظاهری (مانند جنسیت و یا رنگ پوست ، شکل و قیافه) و چه از لحاظ نوع رفتار و سرعت یادگیری مورد توجه بوده است.

تعریفی که مورد توجه اکثر متخصصین قرار گرفته است، تعریف انجمن عقب‌ماندگی ذهنی آمریکا می‌باشد. بنا به نظر این انجمن، عقب‌ماندگی ذهنی به کنش هوش عمومی که به‌طور معنی‌دار یا قابل ملاحظه‌ای کمتر از حد متوسط عمل کرده، با نقایصی در رفتار سازشی توأم بوده و در دوران رشد و تحول پدید آمده است، گفته می‌شود.

✓ این تعریف شامل سه مفهوم است:

مفهوم اول: پایین بودن کنش هوش عمومی در حد معنی‌دار یا قابل ملاحظه: از این نظر، هر کودکی که بر اساس انجام

آزمون‌های هوشی استاندارد شده، هوشپهرش حداقل دو انحراف معیار کمتر از متوسط باشد، عقب‌مانده ذهنی محسوب می‌شود.

مفهوم دوم: رفتار سازشی: اشاره دارد به توانایی فرد در عملکرد مستقل فردی (اتکا به خود)، مسئولیت‌پذیری اجتماعی (توانایی

برقراری ارتباط موثر با محیط) متناسب با گروه سنی و فرهنگ جامعه خود، تسلط بر اعمال حسی - حرکتی، کسب مهارت لازم در

فعالیت‌های پیش‌تحصیلی و تحصیلی، انجام مهارت‌های مربوط به خانه و زندگی روزانه، استقلال حرفه‌ای و استقلال عملی در سنین مختلف.

مفهوم سوم: دوران رشد و تحول: اشاره دارد به اهمیت سال‌های حساس رشد و تحول از بدو تولد تا ۱۸ سالگی. زیرا برخی از

عقب‌ماندگی‌های ذهنی ارثی احتمالاً در سنین خاصی از مراحل رشد بروز می‌کند. لذا این ویژگی که عقب‌ماندگی ذهنی تا ۱۸

سالگی آشکار می‌شود از یکسو بیانگر انجام تکلیف مناسب با رشد سنی است و از سوی دیگر جنبه قراردادی دارد و به قصد

تفکیک عقب‌ماندگی ذهنی از اختلالات تخریبی مغز که در بزرگسالی آغاز می‌شود به کار می‌آیند.

نکته

بنابراین از نشانه‌های عقب‌ماندگی ذهنی، یکی ضعف و کمبود بر کنش هوش عمومی طبق آزمون‌های استاندارد شده و دیگری اختلال در رفتار سازشی می‌باشد.

به کودکانی استثنایی گفته می‌شود که برخلاف اکثریت افراد همسن خود در شرایط عادی قادر به سازگاری با محیط نباشند و از نظر فکری، عقلانی، رفتاری و عاطفی با همسالان خود فرق کلی داشته باشند و روشهای خاص آموزش و پرورش درباره آنان به کار رود.

تفاوت های افراد به دو دسته تقسیم می شود:

۱- تفاوت های بین فردی ۲- تفاوت های درون فردی

✓ **تفاوت های بین فردی:** انسانها از لحاظ ویژگی های جسمانی مثل قد و وزن و رنگ چشم و خصوصیات روانی از قبیل هوش

و شخصیت تفاوت‌هایی با یکدیگر دارند که این تفاوت بین افراد را تفاوت‌های بین فردی می‌نامند. تفاوت‌های بین فردی در زمینه های

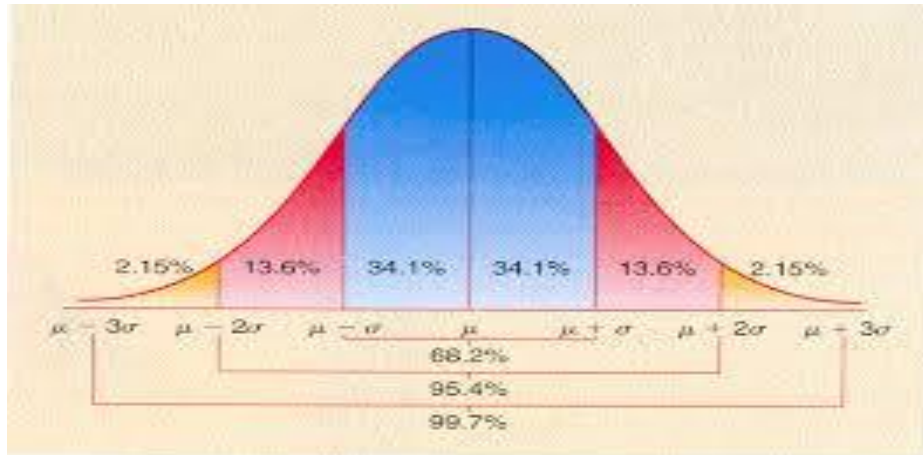
مختلف مشاهده می شود و تاثیر به سزایی در عملکردهای انسانها می گذارد. به همین علت در زمینه موفقیت‌های تحصیلی و شغلی نیز مهم می باشد.

✓ **تفاوت های درون فردی:** توانایی های مختلف در یک فرد یکسان نبوده و هر فرد در برخی زمینه ها دارای استعداد خوب و در زمینه های دیگر استعداد متوسط یا ضعیف می باشد. به تفاوت‌های موجود در توانایی ها و استعداد های مختلف یک فرد تفاوت های درون فردی اطلاق می شود. مثلاً یک فرد در زمینه ریاضی استعداد خوبی دارد اما در یادگیری زبان انگلیسی ضعیف است.

آزمون های روانی

به کمک آزمون های روانی می توان توانایی ها یا خصوصیتی مانند هوش ، شخصیت و سازش با محیط و ... را اندازه گیری کرد.

- آزمون های روانی مناسب آزمونی هایی هستند که روایی و پایایی قابل اطمینانی داشته باشند. به عبارت دیگر تصویر روشنی از خصوصیات و توانایی افراد مرتبط با آزمون ارائه دهند.
- معمولاً برای ساخت آزمون های روانی و تعبیر و تفسیر آن از منحنی احتمالات طبیعی فرضی استفاده می شود. به این ترتیب که اگر تعدادی از افراد را از طریق نمونه گیری تصادفی انتخاب شوند و خصوصیات آنها را با استفاده از وسایل اندازه گیری و سنجش ، اندازه بگیریم و میزان این خصوصیات روانی را روی محور X و Y ثبت نماییم و نقاط به دست آمده را به هم وصل کنیم ، یک منحنی چند ضلعی به دست خواهیم آورد.
- منحنی طبیعی یا بهنجار شبیه زنگوله است.
- $\frac{2}{3}$ افراد که در وسط منحنی قرار می گیرند «بهنجار» یا «طبیعی» نامیده می شوند و بقیه که در دو طرف چپ و راست قرار می گیرند «ناهنجار» یا «غیر طبیعی» یا «استثنایی» نامیده می شوند.

- افرادی که از نظر هوشی نمرات بالایی می گیرند تیز هوش ، با استعداد یا نابغه نامیده می شود و افرادی که از نظر هوشی نمرات پایینی کسب می کنند عقب مانده ذهنی ، کم توان ذهنی ، کند ذهن یا تهی مغز نامیده می شوند.

آزمون استنفورد - بینه

- ✓ توسط «بینه» تهیه شد.
- ✓ او اولین کسی بود که ماموریت یافت آزمونی تهیه کند تا بتواند کودکان عقب مانده ذهنی در کلاس را مشخص کند.
- ✓ آزمون بینه در سال ۱۹۱۶ در آمریکا توسط «ترمن» میزان یا تراز شد.
- ✓ این آزمون به نام سازنده آن و دانشگاه استنفورد ، آزمون استنفورد-بینه نام گرفت.
- ✓ به صورت انفرادی انجام می شود. منظور از اجرای انفرادی آزمون این است که آزمایشگر در هر نوبت تنها می تواند یک آزمودنی را بیازماید .
- ✓ با این آزمون می توان بهره هوشی افراد را اندازه گرفت.
- ✓ بهره هوشی در این آزمون نمره ای است بر اساس رابطه بین «سن شناسنامه ای و سن عقلی».
- ✓ برای کودکان ۳ تا ۱۶ سال.

✓ برای محاسبه ضریب هوشی، سن عقلی را بر سن تقویمی تقسیم می‌کنند و برای که عدد بدست آمده اعشار نداشته باشد، آن را در ۱۰۰ ضرب می‌کنند.

$$IQ = \frac{\text{سن عقلی}}{\text{سن تقویمی}} \times 100$$

دیدگاه کاپلان و سادوک:

کاپلان و سادوک در کتاب خلاصه روان پزشکی می‌نویسند در تعریف عقب ماندگی ذهنی دو روش تصویری عمده وجود دارد. ۱- مدل زیستی ۲- مدل اجتماعی و انطباقی
طرفداران مدل زیستی- طلبی به ویژه در امریکا عقیده دارند که وجود تغییرات اساسی در مغز برای تشخیص عقب ماندگی ذهنی اهمیت بنیادی دارد.

آزمون وکسلر

- ✓ توسط دیوید وکسلر در سال ۱۹۳۷ ساخته شد.
- ✓ مزیت آن نسبت به آزمون هوشی استنفورد بینه:
نه تنها «بهره هوشی کلی» را مشخص می‌کند بلکه «بهره هوشی کلامی» و «بهره هوشی غیر کلامی» را نیز مشخص می‌کند.
- ✓ ترمن سوالات آزمون استنفورد - بینه را بر اساس سن تنظیم کرده بود، اما وکسلر، سوالات آزمون خود را بر اساس **درجه دشواری** تنظیم می‌کند.
- ✓ وکسلر، در مجموع سه مقیاس فراهم می‌آورد: برای کودکان ۳ تا ۶ ساله، برای کودکان ۵ تا ۱۵ ساله و برای بزرگسالان.
- ✓ دیدگاه وکسلر دو امتیاز دارد. می‌توان استعداد های کلامی و غیر کلامی را به طور جداگانه یا با هم اندازه گرفت. و افرادی هم که زبان آزمون را نمی‌دانند یا نمی‌توانند حرف بزنند تحت آزمایش قرار گیرند. لزومی ندارد که قسمت کلامی آزمون‌ها اجرا شود. زیرا هر آزمون فرعی نتایج مستقل فراهم می‌آورد.
- ✓ برای کودکان دوزبانه، کودکان دچار فقر محیطی نیز استفاده می‌شود.
- ✓ در این آزمون سنجش هوش هر فرد در مقایسه با همسالانش تعیین می‌شود.

شاخص بلوغ اجتماعی واینلند

- ✓ شاخص بلوغ اجتماعی واینلند یکی از مقیاسهای تعیین رشد اجتماعی است که با میزان توانایی فرد در برآوردن نیازهای عملی خود در زندگی روزمره و قبول مسئولیت سروکار دارد.
- ✓ اگرچه این مقیاس، گستره سنی تولد تا بالاتر از ۲۵ سالگی را دربرمی گیرد، اما تحقیقات نشان می دهد که کارآمدی این مقیاس در سنین پایینتر و به ویژه در گروههای عقبمانده ذهنی به حداکثر می رسد.
- ✓ این مقیاس ۱۱۷ ماده یا سؤال دارد که بر اساس سن کودکان تقسیم بندی شده است.
- ✓ اطلاعات مورد نیاز در هر سؤال نه فقط از طریق عملکرد کنونی آزمودنی، بلکه توسط مصاحبه با نزدیکان و آشنایان آزمودنی (مانند والدین، معلم، خواهر، برادر و ... یا خود آزمودنی) به دست می آید.
- ✓ سوالات این آزمون را می توان به هشت طبقه تقسیم کرد:
  - خودیاری عمومی
  - خودیاری در غذا خوردن
  - خودیاری در لباس پوشیدن
  - خود رهبری
  - اشتغال
  - ارتباط
  - جنبش
  - اجتماعی شدن
- ✓ با توجه به نمره های کسب شده توسط فرد در این آزمون، میتوان سن اجتماعی و بعد آنچه اصطلاحاً «بهره اجتماعی» نامیده می شود را محاسبه کرد.
- ✓ شاخص بلوغ اجتماعی واینلند وسیله مفیدی برای متخصصان روانشناس کودک و نیز کودکان استثنایی در زمینه تشخیص عدم بلوغ اجتماعی و اخذ تصمیم در سپردن افراد به مؤسسات ویژه است. برای مثال فردی که مطابق نتایج آزمون استنفرد- بینه، عقب ماندهی ذهنی محسوب می شود، هر گاه طبق شاخص واینلند از سن اجتماعی کافی برخوردار باشد، می تواند خارج از مؤسسات ویژه، سازگاری اجتماعی رضایتبخشی از خود نشان دهد.

دو مقیاس دیگر که برای اندازه گیری رفتار سازشی به طور شایع مورد استفاده قرار گرفته است و اگر چه از بسیاری جهات با هم مشابه اند، اما تفاوت‌های عمده‌ای نیز دارند، عبارت اند از:

۱- شاخص سنجش رفتار تطابقی انجمن ذهنی آمریکا:

این مقیاس تجدید نظر شده (لامبر و همکاران، ۱۹۷۵) اولین مقیاس ساخته شده به وسیله (AAMD) می باشد که برای افراد عقب مانده ذهنی طرح گردیده است. این مقیاس به دو بخش تقسیم می شود؛ بخش اول آن، شامل بررسی ده حوزه قابلیت که در برگیرنده کارکردی مربوط به خودمختاری یا استقلال شخصی، رشد فیزیکی، رشد زبان و فعالیتهای شغلی و حرفهای است. بخش دوم آن، شامل بررسی دوازده حوزه از رفتارهای ناسازگارانه می باشد که دربرگیرنده رفتارهای ضداجتماعی، بی اعتمادی، گوشه گیری، رفتارها یا شیوه های نامناسب، عادت های غیرقابل پذیرش یا انحرافی و بیش فعالی است. این مقیاس که بر نمونه‌های بیش از ۲۶۰۰ نفر از کودکان طبیعی، کم‌توان ذهنی آموزش پذیر، تربیت پذیر و عقب ماندگی تحصیلی میزان شده است، معمولاً توسط معلم کامل می شود.

۲- سیاهه رفتار تطابقی (ABIC)

- این مقیاس یا وسیله توسط مرسرولی واز (۱۹۷۹) ساخته شده است. این وسیله شامل بیش از ۲۰۰ سؤال است که از شش طبقه مختلف:
  - خانواده، اجتماعی، ارتباط با همسالان، نقشهای مربوط به فعالیتهای فوق برنامه مدرسه، دادوستدهای روزانه و مراقبت از خود تشکیل شده است.
  - این مقیاس بر نمونه‌های بیش از ۲۰۰۰ نفر از کودکان سیاهپوست، سفیدپوست و اسپانیولی میزان شده است و لذا یک مقیاس تشخیصی چند فرهنگی می باشد.
- تفاوت عمده این دو مقیاس این است که مقیاس (AAMR) بیشتر متمرکز بر رفتارهای مدرسه است و (ABIC) رفتارهای خارج از محیط مدرسه را در نظر دارد. بنابراین ممکن است یک کودک نمرهای قابل قبول از مقیاس مربوط به رفتار تطابقی در خارج از مدرسه یا (ABIC) به دست آورد در حالی که نمره وی از مقیاس «AAMR» پایین باشد، زیرا وی در محیط مدرسه رفتارهای نامناسب از خود بروز می دهد.

آزمون آی. تی. پی. ۱

- ✓ توسط کورک و همکارانش ساخته شد.
- ✓ این آزمون بدین جهت ساخته شده است که نقطه شروعی برای تعیین مواد و روش آموزشی مناسب با توجه به تفاوت‌های بین فردی و درون فردی دانش آموزان استثنایی به وجود آورد.
- ✓ این آزمون شامل ۱۲ قسمت است که عملکرد دانش آموز را در جهات مختلف اندازه می گیرد.
- ✓ در حال حاضر این آزمون بیشتر برای تشخیص تفاوت‌های درون فردی به کار می رود.

طبقه بندی کودکان و نوجوانان استثنایی

باید اذعان کرد که طبقه بندی کودکان استثنایی امری بس دشوار است زیرا :

- ۱- تنوع و شیوع اختلالات رفتاری کودکان با شماره آنها برابر است .
- ۲- یک عامل بیماری زا ممکن است علایم متفاوتی در کودکان مختلف ایجاد کند .
- ۳- علایم عقب ماندگی یا ناسازگاری ممکن است در افراد مختلف به علل متفاوت به وجود آید .
- ۴- اختلالات رفتاری و ناسازگاری ممکن است حاد و زودگذر یا مزمن و طولانی بوده و ممکن است شدید یا خفیف باشد.

نکته

در انگلستان لغت استثنایی را محدود به تیزهوشی می کنند و سایر کودکان را که به عللی تحت حمایت و آموزش خاص هستند «کودکان ویژه» می گویند.

کودکان ویژه یازده گروه اند :

- ۱- کودکان مبتلا به بیماری قند ۲- کودکان مبتلا به اختلالات حرکتی ۳- کودکان صرعی ۴- کودکان مبتلا به اختلالات گفتاری ۵- کودکان ضعیف و حساسی که خیلی زود بیمار می شوند و احتیاج به مواظبت زیاد دارند مانند بیماران مبتلا به ناراحتیهای قلبی ۶- کودکان ناسازگار ۷- کودکان عقبمانده ذهنی ۸- کودکان نابینا ۹- کودکان مبتلا به ضعف بینایی ۱۰- کودکان ناشنوا ۱۱- کودکان کم شنوا.

تقسیم بندی کلی که « کرک » از دانش آموزان استثنایی ارائه کرده عبارتند از :

- انحرافات هوشی: دانش آموزان تیزهوش و کندذهن
- نقایص حسی: دانش آموزان ناشنوا، کمشنوا و نابینا، کمبینا
- دشواریهای ارتباطی: دانش آموزان با مشکلات تکلمی و دانش آموزان با نارساییهای ویژه یادگیری
- نابهنجاریهای رفتاری: دانش آموزان با اختلالات رفتاری

کودکان معلول و ناتوان

- ✓ به کودکان ویژه، کودکان معلول نیز اطلاق می شود.
- ✓ واژه معلول به معنی «مانع» است. مانعی که در مسابقات ایجاد می کنند .
- ✓ کودکان معلول به علت داشتن موانع و اختلالات ذهنی، حرکتی، حسی، جسمی، عاطفی و ... از مسابقه زندگی عقب می مانند و نمی توانند مانند دیگران رقابت کنند. به همین دلیل به آنان معلول گفته می شود .
- ✓ در سنین بلوغ به جای لغت معلول از لغت ناتوان استفاده می شود.

کودک معلول یا ناتوان از نظر آموزشی

کودک ناتوان یا معلول از نظر آموزشی کودکی است که در هر سال تحصیلی بیش از ۳ ماه به علت بیماریهای جسمی، روانی و ... به طور دائم یا متناوب نتواند سرکلاس درس حاضر شود در نتیجه از دروس عقب بماند و احتیاج به مدارس و آموزشهای ویژه داشته باشد.

کودک استثنایی از نظر آموزشی

از نظر آموزشی واژه استثنایی به کودکانی اطلاق می شود که از جهات مختلف ذهنی، جسمی، عاطفی و اجتماعی تفاوت قابل ملاحظه ای با دیگر کودکان همسال خود دارند. به نحوی که به لحاظ همین تفاوتهای محسوس، قادر نیستند از برنامه های درسی عادی که اصولاً بر پایه ویژگی ها و تواناییهای مشترک اکثریت کودکان در سنین مختلف تنظیم گردیده است به طور شایسته بهره مند گردند. بنابراین تعریف واژه کودکان استثنایی شامل کودکان تیزهوش، کم توان ذهنی، نابینا، ناشنوا و ناسازگار، معلولین جسمی و ... می گردد.

تعریف آموزش و پرورش

- آموزش و پرورش استثنایی به جنبه هایی از تعلیم و تربیت گفته می شود که جنبه های استثنایی یعنی ویژگیها و تفاوتهای فردی در آن رعایت شده باشد .

- مقدار و نوع آموزش و پرورش ویژه‌های که کودک استثنایی به آن نیاز دارد بستگی به عوامل متعددی از جمله درجه، میزان و چگونگی تفاوتی است که کودک با دیگر کودکان هم سال خود در تواناییها و استعدادها و رشد طبیعی خود دارد .
- هر قدر میزان تفاوت و اختلاف در رشد و تواناییها میان کودک با کودکان همسال خود بیشتر باشد، نیاز به آموزش و پرورش استثنایی بیشتر خواهد بود .
- عدم تعادل و هماهنگی بین جنبه‌های مختلف رشد در خود کودک نیز ممکن است نیاز به آموزش و پرورش استثنایی را ایجاد نماید. مثلاً تفاوت میان توانایی کلامی و تواناییهای ذهنی دیگر یا تفاوت میان تواناییهای دیداری و شنیداری و حرکتی و غیره.
- با قبول اصل تفاوت‌های فردی شاید بتوان گفت که برای همه کودکان به طور اعم و برای کودکانی که دارای تفاوت‌های محسوس تری هستند (استثنایی) به طور خاص، نیاز به برنامه‌های آموزش و پرورش استثنایی داریم . در واقع آموزش و پرورش استثنایی یک نظام آموزشی بالینی است که هدفش توجه به تواناییهای کودک استثنایی است نه.

نکته مهم: داوطلبین محترم توجه فرمایید که با تهیه این جزوات دیگر نیاز به خرید هیچ گونه کتاب مرجع دیگری نخواهید داشت. برای اطلاع از نحوه دریافت جزوات کامل با شماره‌های زیر تماس حاصل فرمایید.

۰۲۱/۶۶۹۰۲۰۶۱-۶۶۹۰۲۰۳۸/۰۹۳۷۲۲۲۳۷۵۶

۰۱۳/۳۳۳۳۸۰۰۲(رشت)

۰۱۳/۴۲۳۴۲۵۴۳(لاهیجان)